

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelvtudományi Tanszék

A személynévi eredetű településnevek vizsgálatának újabb eredményei

Témavezető:

Dr. Tóth Valéria
egyetemi docens

Készítette:

Vigh Anita
II. magyar (MA)

Debrecen, 2011

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	3
2. A névtípus elméleti kérdései.....	4
2.1. A személynévi helynevek szerkezeti jellemzői	4
2.2. A személynévi helynevek kronológiai viszonyai	5
2.3. A puszta személynévi helynevek rokonsága más névtípusokkal.....	16
2.4. A puszta személynévi helynevek történeti forrásértéke	17
2.5. A puszta személynévi helynevek és a magyar személynév-rendszer gazdagsága	20
2.6. A személynévek típusai és a személynévi helynevek szerkezeti jellemzői....	20
3. A személynévi helynevek névszociológiai háttere	26
3.1. A puszta személynévi származtatás hitelessége: a névadó személy kiléte.....	26
3.2. A névtípus keletkezése – a névadó életében vagy halála után?	31
3.3. A névtípus keletkezési körülményei	32
4. Összegzés	34
Irodalom.....	35
Melléklet	37

1. Bevezetés

Szakedolgozatomban a személynévi helynevek és az alapjukul szolgáló személynevek kapcsolatát igyekszem több szempontot mérlegelve feltárni. Ez ugyanis eddig mellőzött területe volt a történeti helynévkutatásnak, magam is csupán a puszta személynévi helyneveket érintő általános kérdésekkel foglalkoztam BA-s szakedolgozatomban.

Ahhoz, hogy fenti célkitűzésemet megvalósíthassam, két alapvető forrásra támaszkodom vizsgálataimban. Az egyik az ómagyar kori személynevek legfontosabb és az Árpád-kor személynévi adatainak lehető legteljesebb összefoglalása, FEHÉRTÓI KATALIN „Árpád-kori személynévtár”-a (2004). Ez a könyv jó segítség azokban az esetekben, amikor nem könnyen lehet eldönteni egy személynévi helynévről, hogy formáns nélküli forma, vagy valamilyen képzőelem segítségével vált helynévvé. A másik a helységneveket egészen a XX. századig feltáró nagyívű munka, a „Földrajzi nevek etimológiai szótára” KISS LAJOSTÓL (1988). Ez utóbbiból a személynévvvel valamilyen módon (etimológiai, lexikális tekintetben) kapcsolatba hozható településneveket gyűjtöttem ki, foglaltam össze adatbázisba, mégpedig a HOFFMANN-féle elemzési modell (1993) alapján, és a tapasztalataim fényében ennek segítségével igyekszem felülvizsgálni a szakirodalom eddigi megállapításait a témában (erről később részletesen szólok).

Ahhoz, hogy a személynévi eredetű helynevek és az alapjukul szolgáló személynevek kapcsolatait, összefüggéseit fel tudjam tárni, alaposabban meg kellett ismerkednem KISS LAJOS „Földrajzi nevek etimológiai szótára” című kézikönyvének megfelelő szócikkeivel. Egészen pontosan ki kellett gyűjtenem a szótárból a személynévi eredetű helyneveket azzal a céllal, hogy létrehozassak egy olyan adatbázist, mely tartalmazza e névtípus háromféle szerkezeti megvalósulását, vagyis **1.** a puszta személynévi településneveket, **2.** a képzővel alakult személynévi helyneveket és **3.** a valamilyen földrajzi köznévi utótaggal alakult személynévi eredetű településneveket. Az adatbázis további munkám alapjaként szolgál, és a fenti szerkezet típusokat külön dokumentumok tartalmazzák. Ám ez a három adatállomány természetesen könnyedén összekapcsolható egyetlen adatbázissá. Fontos megemlíteni, hogy nemcsak az adott helynév első előfordulását vettem fel az

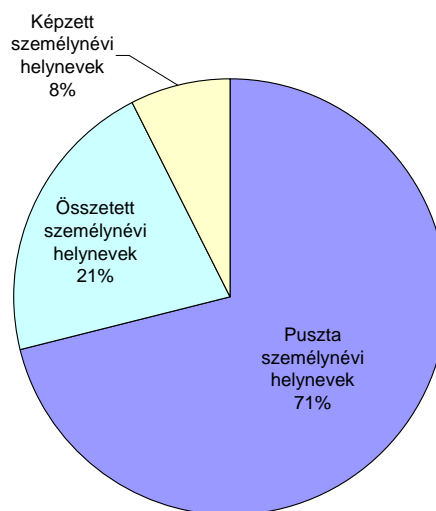
adatbázisomba, hanem az összes előfordulását egészen a XX. századig. Illetve azt is meg kell jegyezni, hogy az összetett személynévi helynevek közé nem vettem fel a valamilyen szerkezeti módosulásokat, tehát például ha egy helynév *-falva* utótagja *-fa*-ra rövidült.

2. A névtípus elméleti kérdései

2.1. A személynévi helynevek szerkezeti jellemzői

Személynévből a magyar nyelv többféle szerkezeti megoldással hozott létre településneveket: puszta személynévi névadással (*Péter*), képzővel való névadással (*Peterd*) és összetétellel való névadással (*Sándorfalva*).

Ahogy az várható volt, a FNESz. névállományát áttekintve is azt tapasztaltam, hogy a formáns nélkül alakult helynevek alkotják a legnagyobb névállományt, több mint 4200 ide tartozó helynevet említhetünk meg. Ez tehát egy nagyon meghatározó rétegnek látszik, ami a puszta személynévi névadás korai és egyben igen jellegzetes voltából is következik (vö. pl. KISS L. 1997: 177). Ugyancsak gyakorinak mondható az összetett helynevek kategóriája, amely adatmennyisége a puszta személynévi helynevek rétegének több mint a negyedét teszi ki az 1200-nál is több névformával. A képzett személynévi helynevek száma csekélyebb ugyan, de még mindig jelentős: 450-et tesz ki, a puszta személynévi eredetű településneveknek azonban csupán alig 1/10-e. A három névszerkezeti típus megoszlását ábrázolja az alábbi diagram.

A személynévi helynévadás három szerkezeti típusa közül a formáns nélkül alakultakkal foglalkozott a legtöbbet a szakirodalom. A kutatókat alig érdekelte a valamilyen formánssal, tehát képzővel vagy utótaggal alakult személynévi helynevek ügye. Ez a nagyfokú aránytalanság összefüggésbe hozható a pusztai személynévi helynévadás különleges helyzetével, azzal, hogy a régi magyar névadás jellegzetes típusa, és egyben a legősibb névadási mód is (vö. pl. KISS L. 1997: 177).

2.2. A személynévi helynevek kronológiai viszonyai

A személynévi helynevek kronológiájáról, de főleg a formáns nélkül és a földrajzi utótaggal alakultakéról már sok megállapítás született a szakirodalomban. MELICH JÁNOS „A honfoglalás kori Magyarország” című nagyívű munkájában az első és legkézenfekvőbb példát, *Levedi* és *Levedia* kapcsolatát vizsgálta meg, s arra a felismerésre jutott, hogy a pusztai személynévi helynévül való alkalmazása a történeti adatok szerint nemcsak a X–XII. században élt a magyarban, hanem a *Levedi* név tanulsága szerint az is bizonyos, hogy megvolt a IX. században is (MELICH 1925–29: 6). „MELICH egyértelműen állítja, hogy a magyarságnak már a honfoglalás előtt élő volt ez a névadási szokása, s a sorsfordító esemény után is megmaradt nyelvünknek az a nyelvi készsége, hogy egy területet annak birtokosa, tulajdonosa pusztai nevével jelöljön meg” (RÁCZ A. 2005: 91).

A hagyományos felfogás (például KNIEZSA ISTVÁN, BÁRCZI GÉZA) MELICH JÁNOS nyomdokain haladva ezt az álláspontot viszi tovább. A magyar helynévadásnak ez a módja a XIII. századig lehetett eleven, ugyanis használata egybeesik a magyarság nomadizáló korszakával. KNIEZSA kronologizálása újat hoz, hogy a településnév-típus lezárulásának idejét tekintve különbséget tesz az ország keleti és nyugati területei között. A nyugati területeken a XIII. század elején már nem keletkeztek ilyen típusú helynevek, keleten akár tovább is élhettek, de a tatárjárást követően, tehát a XIII. század közepe után már itt sem alakultak ilyen módon helynevek (vö. KNIEZSA 1943: 128).

A kutatók egy másik csoportja – főleg SZABÓ T. ATTILA után (1940a: 127–8) – azt a véleményt vallja, hogy pusztai személynévi helynevek nemcsak az Árpád-korban keletkeztek, hanem később is. Ez utóbbi vélekedéssel szemben azonban néhányan (például LŐRINCZE LAJOS, BÁRCZI GÉZA, KÁZMÉR MIKLÓS, BENKŐ LORÁND) úgy

gondolják, hogy a legújabb kori névanyagban található pusztá személynéves helynevek rövidüléssel létrejött szekundér alakulások (lásd erről később is). Ezekből a vitákból az a tanulság vonható le, hogy a pusztá személynévi helynevek keletkezésének kora kizárólag a névadási mód alapján nem állapítható meg egyértelműen (KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 3).

KRISTÓ GYULA vállalkozott arra a feladatra, hogy megvizsgálja a MELICH JÁNOS, KNIEZSA ISTVÁN és mások felfogását, s igazolja vagy cáfolja annak a helyességét. A *Levédi* – mint fentebb utaltunk rá – a X. század végéig egyetlen adatként képviseli ezt a típust, s e helyneveink azt jelzi – amennyiben valóban létező nyelvi formának, s nem hibás alaknak tekintjük, aminek lehetőségéről KRISTÓ említést tesz –, hogy a magyarság a IX. században biztosan használta ezt a fajta helynévadást (1976: 19). „A pusztá személynéveknek a magyar helynévadási gyakorlatban való folyamatos alkalmazására a XI. század elejétől vannak adataink” (1976: 20), s KRISTÓ számos földrajzi névi adattal igazolja, hogy bár a KNIEZSA-féle névtipológia az ország nyugati részére nézve a XII–XIII. század fordulójával, a keleti felére nézve pedig a tatárjárással lezárta a pusztá személynévi helynevek keletkezését, ilyen helynévadásra a XIII. század közepe és a XIV–XV. század fordulója közötti időszakban is van példa (1976: 22–8). A KRISTÓ által gyűjtött adatok azt mutatják, hogy „ez a névadási mód az egész magyarlakta területen legalábbis a XIV. század közepéig-végéig eleven volt” (1976: 29). Sőt elszórt adatokat találva a pusztá személynévi helynevek keletkezését nem zárhatjuk le a XIV. század végével sem. KRISTÓ azt is megjegyzi, hogy a XIV. századtól két névadási mód él egymás mellett: a pusztá személynévi és a földrajzi utótaggal ellátott személynévi helynévadás, s ezért számos esetben azzal is kell számolnunk, hogy az ebben az időszakban keletkezett pusztá személynévi helynév a földrajzi utótag lekopása révén létrejövő másodlagos alakulat. Mindennek fényében azt kell leszögeznünk, hogy a pusztá személynévi helynévadásnak a nomád korszak legfeljebb a kialakulására adhat magyarázatot, virágkora ennél későbbre esik (1976: 38).

MOÓR ELEMÉR a pusztá személynévi helynevek kapcsán az időbeliséget a területiséggel, a névföldrajz szempontjaival is egybekapcsolja, utalva arra, hogy a névalakulásban sok esetben vidékek, illetőleg nyelvjárások szerint is megállapíthatók bizonyos jellegzetességek (1936: 110). Szerinte Magyarország területén a XIII.

század után helyeket nem neveztek el ezzel a névadási eljárással, Nyugat-Magyarországon pedig ez már a XIII. század elején divatjamúlt lett. Lehetségesnek tartja azonban azt, hogy Magyarország területén nem mindenhol egy időben történt e névadási módnak az elenyészése. Eszerint egy névtípus elterjedtsége, térbeli különbsége nem a véletlen műve. HOFFMANN ISTVÁN szerint létez(het)nek magyar helynévföldrajzi területek, „névjárások”, melyeket a nyelvterület részeinek toponímiai normájában megmutatkozó jelenséghatárok figyelembe vételével lehetne megrajzolni (vö. HOFFMANN 1993: 29). „Hasznos lenne, ha napjaink földrajzinév-vizsgálataiban e szempont is helyet kapna. Ennek azonban ma ugyanazok a gátjai, mint jó fél évszázada voltak: Árpád-kori helynévanyagunk egyenetlen adatoltsága” (RÁCZ A. 2005: 92).

LŐRINCZE LAJOS a puszta személynévi helynevek ügyét a mai helynévrendszer szempontjából vizsgálta. Egyetért azzal a véleménnyel, mely szerint a puszta személynévi eredetű településnevek kialakulási időszaka a X. századra esik, csakúgy mint a puszta törzsnévi helyneveké. A mai névkincset vizsgálva LŐRINCZE elismeri, hogy vannak ilyen típusú újabbkori helyneveink, de úgy gondolja, hogy ezek jó része rövidüléssel létrejött másodlagos alakulat (LŐRINCZE 1947: 16).

Az ilyen típusú, újabbkori nevek területi előfordulására nézve LŐRINCZE arra is felhívja a figyelmet, hogy újabban a Dunántúlon alig születnek hasonlóak, s hogy ez a tény azt erősíti, hogy a nyelvjárási (területi) szempontok itt, a földrajzi nevek vizsgálatakor sem elhanyagolhatóak (vö. LŐRINCZE 1947: 16). Ezt a megfigyelést HOFFMANN ISTVÁN véleménye szerint azonban inkább az magyarázza, hogy a Dunántúlról napjainkig is alig-alig jelentek meg jelentős történeti névanyagot közlő munkák (1993: 109–10).

BENKŐ LORÁND konkrét helynévanyag elemzése során (Nyárádmente földrajzi neveit vizsgálva) azt tapasztalta, hogy a személynévekkel alkotott településnevek jelentős helyet foglalnak el a Nyárádmente névkincsében. LŐRINCZE LAJOShoz hasonlóan megállapítja: „A mai puszta személynévek legnagyobb része a földrajzinév utótagjának lekopása révén jött létre, tehát nem elsődleges alakulás... Ismerve azonban azt a tényt, hogy a határnevek viszonylag nem hosszú életűek, szinte kizárólag az utóbbi névalakulási módra kell gondolnunk. A másodlagos fejlődésű nevek esetében az a körülmény, hogy már bizonyos alaki fejlődésen

mentek keresztül, aránylag korai keletkezési időre mutat. A bennük rejlő személynevek tehát – ha nem is utalnak, mondjuk a középkorra – a vidék néhány század előtti személynévanyagát bizonyos mértékben visszatükrözik” (BENKŐ 1947: 35–6). Ugyanakkor hangsúlyozza azt is, hogy a nevek másodlagosságát még a vidékre vonatkozó teljes okleveles anyag ismeretében is nehéz bizonyítani.

BÁRCZI GÉZA „A magyar szókincs eredete” című munkájában e fenti vélekedésekhez csatlakozik. A névtípus kronológiai viszonyainak megállapításakor egyetért elődeivel, tehát azzal, hogy „e névadási típus a XIII. században lassan háttérbe szorul” (1958: 158). Az újabb keletkezésű nevek kérdése kapcsán ő is valószínűnek tartja a másodlagos jellegüket mondván, hogy azok „nem a személynevek spontánul helynévként való használatából, hanem egy teljesebb birtokviszonyos kifejezésből álltak elő rövidülés útján” (1958: 158).

SZABÓ T. ATTILA már korábban említett vizsgálatai mellett ugyanakkor REUTER CAMILLO (1972) és INCZEFI GÉZA (1970: 112–3) is bemutat olyan dülőneveket, amelyek igazolhatóan a XVIII. század során jöttek létre puszta személynévből (RÁCZ A. 2005: 95).

Az újabb időkben keletkezett személynévi eredetű nevekkel kapcsolatban KRISTÓ GYULÁNAK ismét határozott véleménye van. Úgy látja ugyanis, hogy a kérdésben alighanem mindkét tábornak igaza lehet: az adatok keletkezettek rövidüléssel is, de pusztán azért, mert néhány név esetében ez igazolható, nem kell feltétlenül általánosítani a megállapítást, ez módszertanilag hibás eljárás lenne. Ahhoz, hogy a puszta személynéves helynév keletkezéséről hitelesen tudjunk szólni, ismernünk kell a névadó személyét, és azt a kort, amelyben az élt. Ugyanakkor ez jelentheti a legnagyobb problémát, tudniillik a korai századok forrásanyaga igen gyérnek mondható, emellett pedig XI–XV. századi oklevelek csak ritkán utalnak a névadó kilétére, és egy-egy esetben nemegyszer több lehetőség is szóba jöhet (KRISTÓ 1976: 16–7).

A puszta személynévi településnevek típusának időbeli viszonyairól szólva is figyelembe kell vennünk azt a jelentős névelméleti gondolatot, amit HOFFMANN ISTVÁN fogalmazott meg. Azt tudniillik, hogy a puszta személynévi helynevek használatának vizsgálatakor nem elég egyedül a birtoklástörténeti tényezőt szem előtt tartani, hanem azt is látni kell, hogy a névadás mögött milyen névrendszerbeli

meghatározottság áll. A névmodellek minden beszélő tudatában léteznek, s e modellek mintájára bármikor létrehozhatnak új neveket. „Végső soron – részben – ez a modell ad lehetőséget a személynévből és földrajzi köznévből álló helynevek ellipszisére is” (HOFFMANN 1993: 110).

A fentebb mondottak fényében nemigen tartható tehát KÁZMÉR MIKLÓS megállapítása, miszerint a pusztai személynév mint helynév csak mozgó, nomád településekre volt alkalmas megnevezés, s a településforma megváltozásával – bizonyos idő múlva – a névadási mód is megváltozott (KÁZMÉR 1970: 56). A névadás nem társadalmi megalapozottságú rendszer, s habár a XIII–XIV. században e névtípus vitalitása megtört, ez csakis szuverén nyelvfejlődési tendenciákkal, a nyelvi divat alakulásával magyarázható, nem birtoklás- vagy településtörténeti mozzanatokkal (KRISTÓ 1976: 38).

Minden nyelvi jelenségnek (illetve ezek lefolyásának), így egy-egy helynévtípus elevevőségének is megvan a felmenő, a kulminációs szakasza és a lemenő, hanyatló ága. Az elevevőség elvesztése fokozatosan zajlik le, s a megjelenő új típus ugyancsak fokozatosan váltja fel a régit (KISS L. 1997: 178). KRISTÓ GYULA a pusztai személynévi helynevek virágkorával kapcsolatban azt állapítja meg, hogy az egybeesik a feudális birtok létrejöttének korszakával (XI–XII. század). Elhalásának oka viszont már nem kapcsolódik a birtoklástörténethez, hanem a nyelv szuverén fejlődésében, a nyelvi divat változásában keresendő. „A pusztai személynéves helynevek és az utótaggal alakult helynevek nem alig fél évszázadig élhettek egymás mellett – mint KNIEZSA és követői gondolták –, hanem legalább három-négy évszázadig, a XI. századtól a XIV. század közepéig-végéig (...). Következésképpen a KNIEZSA által rajzolt kép sem állhatja meg helyét, hogy tudniillik a pusztai személynéves helynevek ősi típusát szinte viharos gyorsasággal felváltja az összetett helynevek új típusa. Nem véletlen, hogy az új helynévtípus csúcspontjára a XV. században jutott, amikor már aligha tekinthető igazán elevennek a formáns nélküli helynevek típusa. De a XIV. századig hosszú évszázadokon át párhuzamosan élt és létezett egymás mellett a földrajzi névadás e két típusa” (KRISTÓ 1976: 94–5).

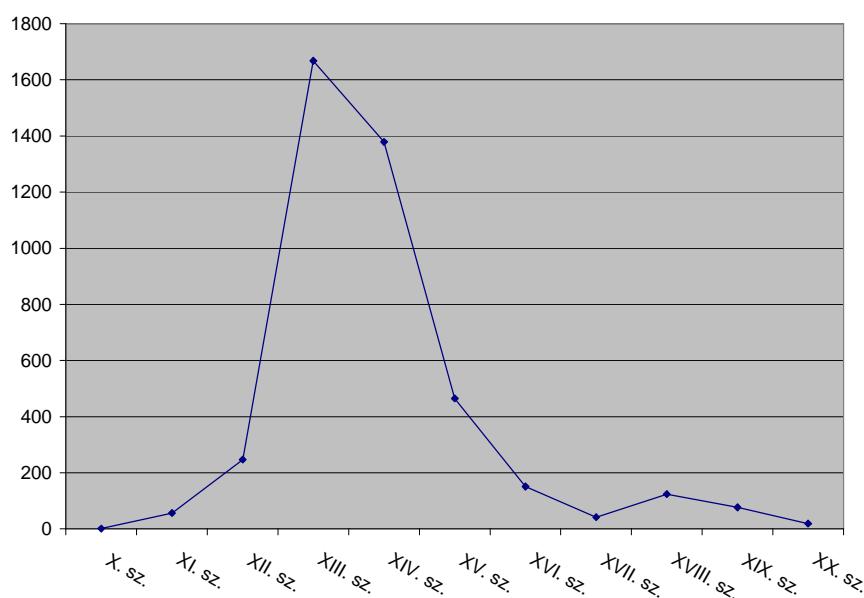
KISS LAJOS a XIII. század közepe után keletkezett pusztai személynéves településneveket a típus elhúzódó elevevőségének kései termékeinek tartja (1996: 445; 1997: 178), a közelmúltban létrejövő ilyen típusú nevekről pedig azt állítja, hogy

ezek többnyire határrésznevek, és nincsenek rájuk régi adatok, vagyis elképzelhető, hogy rövidüléssel, másodlagosan váltak alakilag pusztá személynévvé (vö. még KÁZMÉR 1957: 43, BÁRCZI 1958: 158, MAKKAI 1979: 102–3, KRISTÓ 1980: 253). Azért is valószínűbb ez, mert a pusztá személynévvvel alakult helynevek típusa jellegzetesen a településnevek körében figyelhető meg, a határ(rész)nevek keletkezésében ez a névadási mód jelentősen csekélyebb szerepet játszhatott. A kutatás azonban ezen a téren még meglehetősen hiányos (TÓTH V. 2001: 36–7).

A továbbiakban a saját feldolgozó munkám kronológiai szempontú tanulságait veszem sorra, és szembesítem azokat a fent bemutatott szakirodalom megállapításaival. A KISS LAJOS szótárjából gyűjtött adatok alapján a pusztá személynévi helynevek kronológiájáról megállapíthatjuk, hogy a *Levédia* (950 k.: *Λεβεδία*, FNESz. II. 31) a X. századból valóban egyetlen adatként képviseli ezt a típust. A XI. századból még szintén elenyésző, csak néhány tucat adat maradt fent, melyek között vannak hamisított oklevélből származó (így kétes értékű) adatok is: *Pozsony* (1002: *Poson*, FNESz. II. 370); *Fadd* (1055: *fotudí*, FNESz. I. 438); *Tihany* (1055: *tichon*, FNESz. II. 644); *Kajár* (1086: *Quiar*, FNESz. I. 668); *Nyúl* (1086: *Nulu*, FNESz. II. 264); *Mirhó* (1093: *Miruch*, FNESz. II. 147); *Vének* (1093: *uueinic*, FNESz. II. 751); *Máma* (1002 e./109: *μάμα*, FNESz. II. 88); *Veszprém* (1002 e./109: *βεσπρέμ*, FNESz. II. 758); *Csaba* (1067 k./267: *Soba*, FNESz. I. 582) és *Dalocsa* (+1061/272/327/376: *Doloso*, FNESz. I. 352); *Menyeke* (+1082/327: *Meneca*, FNESz. II. 121). A XII. századtól azonban igencsak megszorodik az ilyen módon alkotott helynevek száma: *Csittény* (1109: *citun*, FNESz. I. 334); *Bács* (1111: *Bache*, FNESz. I. 131); *Elefánt* (1113: *Elefant*, FNESz. I. 77); *Tát* (1146: ? *That*, FNESz. II. 624); *Kapoly* (1152: *in villa Copuliensi*, FNESz. I. 682); *Túr* (1156: *Tur*, FNESz. I. 465); *Pabar* (1164: *Pobor*, FNESz. II. 305); *Csicsó* (1172: *Sysou*, FNESz. I. 328); *Pogány* (1181: *Pegan*, FNESz. II. 357); *Harta* (1193: *Horta*, FNESz. I. 573); *Mihály* (1198: *Michal*, FNESz. II. 141). A XIII. században is rengeteg adattal szerepelnek: *Mocs* (1208: *Moch*, FNESz. I. 397); *Szemere* (1210: *Zemera*, FNESz. I. 772); *Fajsz* (1212: *Fayz*, FNESz. I. 439); *Tolna* (1220: *Tolna*, FNESz. II. 216); *Ozor* (1232: *Ozor*, FNESz. I. 460); *Csejke* (1244: *Cheyka*, FNESz. I. 313); *Mágocs* (1251: *Maguch*, FNESz. I. 64); *Béke* (1260: *Beke*, FNESz. I. 185); *Finta* (1272: *Finta*,

FNESz. I. 472); *Bot* (1280: *Bot*, FNESz. I. 246); *Rajka* (1297: *Royka*, FNESz. II. 396), csakúgy, mint a XIV. században: *Berkesz* (1304: *Berkez*, FNESz. I. 203); *Gelénes* (1310: *Gelienus*, FNESz. I. 506); *Tákos* (1321: *Takus*, FNESz. II. 609); *Csernek* (1336: *Churnuk*, FNESz. I. 324); *Ecser* (1344: *Echer*, FNESz. I. 405); *Ecseny* (1357: *Echen*, FNESz. I. 405); *Nadrág* (1364: *Nodrag*, FNESz. II. 171); *Csarnóta* (1374: *Chornata*, FNESz. I. 308); *Zsir* (1384: *Syr*, FNESz. II. 819); *Monor* (1398: *Monar*, FNESz. II. 155); *Bezzeg* (1399: *Bezzig*, FNESz. I. 210). Ahogy azt KRISTÓ is megjegyezte, semmiképp sem állíthatjuk, hogy a XIII. századtól visszaszorul e névtípus használata. Sőt még a XV. századból is szép számmal vannak ilyen módon létrejött településnevek: *Csabany* (1403: *Chaban*, FNESz. I. 299); *Hács* (1412: *Hach*, FNESz. I. 555); *Béna* (1427: *Belna*, FNESz. I. 193); *Öttömös* (1436: *Hythemes*, FNESz. II. 303); *Hencse* (1443: *Henche*, FNESz. I. 584); *Serél* (1453: *Syerel*, FNESz. II. 468); *Mike* (1466: *Mike*, FNESz. II. 141); *Litka* (1472: *Lythka*, FNESz. II. 41); *Izsnyéte* (1484: *Izsnyéte*, FNESz. I. 643); *Pánk* (1491: *Paank*, FNESz. II. 313); *Elek* (1495: *Elek*, FNESz. I. 414). Az ezt követő időszakban azonban e névtípus vitalitása egyértelműen megtörik, így megcsappan a pusztá személynevből alkotott településnevek száma. A későbbi adatok esetén pedig számolni kell a másodlagos alakulás lehetőségével is, ahogy azt korábban sokan említették.

Az alábbi diagram az általam feldolgozott névkorpusz kronológiai rétegzettségét ábrázolja, jól láthatóan XIII-XIV. századi csúcsponttal.

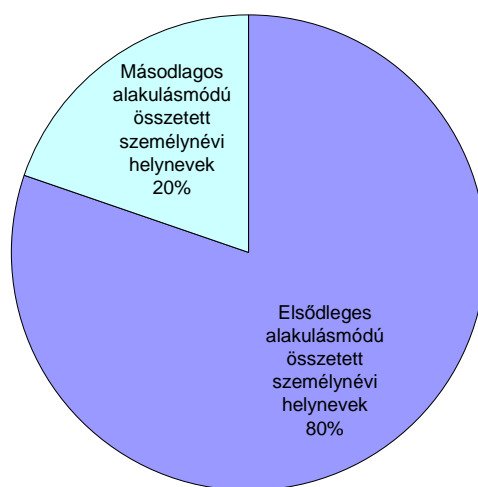
A puszta személynévi névadás visszaszorulása természetesen összefügg azzal, hogy megjelenik egy újfajta módja a személynévi helységnévadásnak, mégpedig a földrajzi köznévi utótaggal történő helynévadás.

1. Elsődleges alakulásmódú (azaz személynévi előtag + földrajzi köznévi szerkezetű) nevekre van ugyan néhány elszórt adat a XII. századból is, melyek közül három hamisított oklevélből maradt fenn: *Ketellaka* (1180 k.: *Ketelloca*, FNESz. I. 240) és *Gyanafalva* (+1187/15. sz.: *Ianafalu*, FNESz. I. 539); *Badafalva* (+1187/15. sz.: *Badofalu*, FNESz. I. 134); *Pócsfalva* (+1187/15. sz.: *Pacfalva*, FNESz. II. 355), de a típus ténylegesen nagyobb számban a XIII. századtól jelentkezik: *Jánosfája* (1231: *yanusfaya*, FNESz. I. 438); *Cegőtelke* (1243: *Chegeteleke*, FNESz. I. 281); *Bocfölde* (1247: *Buchfelde*, FNESz. I. 221); *Budafalva* (1251: *Budafalua*, FNESz. II. 178); *Gődényháza* (1262: *Geudenhaza*, FNESz. I. 524); *Bakófalva* (1277: *Bakofalua*, FNESz. I. 142); *Cséptelek* (1283: *Chepteluk*, FNESz. II. 575); *Gombostelke* (1296: *Gumbuchteleke*, FNESz. I. 521); *Makófalva* (1299: *Makofolua*, FNESz. II. 83). A XIV. századtól kezdődően pedig fokozatosan felváltják a formáns nélkül létrehozott településnevek típusát, s egyértelműen uralkodóvá válnak: *Mihályfalva* (1308: *Myhalfolua*, FNESz. II. 342); *Kozmatelke* (1315: *Kvzmateluke*, FNESz. I. 788); *Dobrafalva* (1334: *Dobrafalua*, FNESz. I. 378); *Márkfölde* (1345: *Markfeulde*, FNESz. II. 99); *Zsidófalva* (1350: *Sydoufolua*, FNESz. II. 818); *Győrtelek* (1365: ? *Gerktelek*, FNESz. I. 550); *Keseháza* (1374: *Kesehaza*, FNESz. I. 744); *Gáborjánháza* (1389: *Gabrianhaza*, FNESz. I. 489); *Salamonfalva* (1390: *Salamonfalva*, FNESz. II. 440);

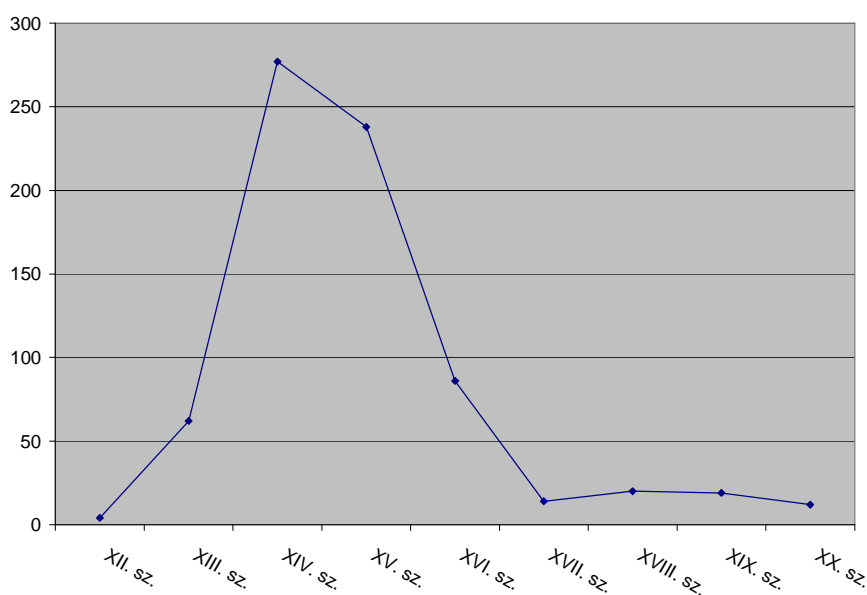
2. A másodlagos alakulású helyneveknek két altípusát különíthetjük el. **2.1.** Az egyik eset az, amikor egy már létező, személynévi eredetű helynév kap megkülönböztető jelzői előtagot: *Adásztevel* (1373: *Adastewyl*, FNESz. I. 54); *Kisbajom* (1397: *Kysbayon*, FNESz. I. 738); *Lögérpatony* (1435: *Leugerpathon*, FNESz. II. 50); *Bálványszakállas* (1460/16. sz.: *Balyan Zakalos*, FNESz. I. 158); *Borszörcsök* (1478 e.: *Borzeurchewk*, FNESz. I. 244); *Legyesbénye* (1543: *Legesbenye*, FNESz. II. 23); *Krasznamihályfalva* (1594: *Kraszna-Mihályfalva*, FNESz. I. 805); *Sajtoskál* (1651: *Sajtoskál*, FNESz. II. 440); *Hegyéte* (1773: *Hegy Ethne*, FNESz. I. 579); *Hejőcsaba* (1860: *Heő Csaba*, FNESz. I. 582) és *Bodolyabér* (1950: *Bodolyabér*, FNESz. I. 223); **2.2.** A másik típusba pedig azok az elnevezések

tartoznak, amelyek úgy jöttek létre, hogy egy bármilyen motivációjú helynév személynévi megkülönböztető jelzöt kapott: *Csabarákosa* (1076 k./267: *Chabarakusa*, FNESz. II. 397); *Mikeszásza* (1267: *Mykazaza*, FNESz. II. 142); *Derzspalotája* (1279: *Deerspalataya*, FNESz. II. 701); *Csamaszombata* (1311: *Chamazombata*, FNESz. I. 333); *Erkesbudája* (1374: *Erkesbudaya*, FNESz. I. 426); *Vámoslehotája* (1393: *Wamoslehutaya*, FNESz. II. 729).

Az alábbi diagram az általam összegyűjtött elsődleges és másodlagos alakulásmódú összetett személynévi eredetű helynevek százalékos arányát ábrázolja, amin jól látszik az elsődleges alakulású településnevek dominanciája.

Az összetett személynévi helynevek közül az alábbi diagramon csupán az 1. típusba tartozó, azaz elsődleges személynévi eredetű helynevek kronológiai jellemzőit mutatom be.

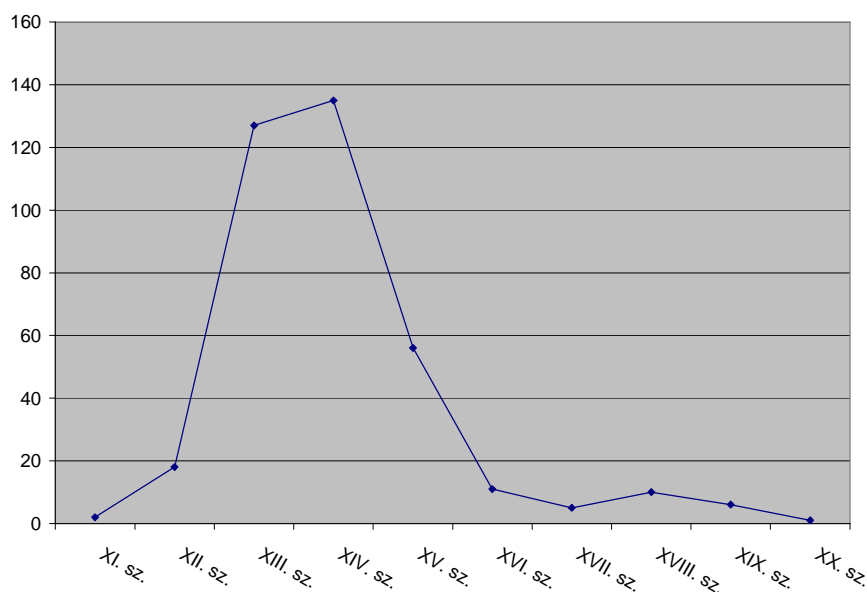

A valamilyen képzővel létrehozott személynévi településnevek száma mindkét itt bemutatott szerkezeti típushoz képest kevés. Ezek kigyűjtése a FNESz.-ből nem volt egyszerű feladat, mivel KISS LAJOS nem használja a helynévképző fogalmát. Ezért a következőképpen jártam el. Újra megvizsgáltam azokat a pusztai személynévi helyneveknek tűnő adatokat, amiknek a szóalakjának végén gyaníthatóan valamiféle képző állhat, mégpedig úgy, hogy összevettem az ÁSz. adataival. Ha az adott helynév személynévi alapszava szerepel az ÁSz. adatállományában, akkor vélhetően pusztai személynévi helynévvel van dolgunk. A leggyakoribb képzők, melyek a helynevek alkotásában részt vesznek, az *-i/j* és a *-d/t* képző. Birtoklást kifejező *-i/-j* képzővel alakult helynevek: *Darázsi* (1113: *Dra(sey)*, FNESz. II. 807); *Semptej* (1150 k./13-14. sz.: *Stumptej* és 1177 k.: *Simtei*, FNESz. II. 465.); *Cseki* (1209: *Ceki*, FNESz. I. 315); *Petri* (1212: *Petri*, FNESz. II. 51); *Tamási* (1247: *Tamasy*, FNESz. II. 47); *Dömötöri* (1281: *Demwtery*, FNESz. I. 388); *Bári* (1296: *Bary*, FNESz. II. 174); *Császári* (1308: *Chazari*, FNESz. II. 255); *Jánosi* (1321: *Ivanosy*, FNESz. II. 83); *Gyürki* (1351: *Gyurky*, FNESz. I. 553). A *-d/-t* képzőt a következő helynevekben találhatjuk meg: *Dolosd* (+1082/327 e.: *Dulosd*, FNESz. I. 381); *Köpösd* (1113: *Copusde*, FNESz. I. 794); *Szepezd* (1164: *zepuzd*, FNESz. I. 152); *Szőkéd* (1181: *Scuched*, FNESz. II. 595); *Fülesd* (1181/288/366/16. sz.: *Filesd*, FNESz. I. 484); *Mánd* (1181/288/366/16. sz.: *Mand*, FNESz. II. 88); *Sonkád* (1181/288/366/16. sz.: *Sonkad*, FNESz. II. 488). A XIII-XV. századtól kezdődően már nagyobb számban adathozhatunk személynévből képzővel alakult településneveket: *Acsád* (1255: *Achad*, FNESz. I. 53); *Herend* (1326: *Herend*, FNESz. I. 586); *Veperd* (1395: *veperd*, FNESz. II. 28); *Csengőd* (1408/438: *Chengeld*, FNESz. I. 317), de koránt sincs akkora adatmennyiségről szó, mint akár az összetett személynévi helynevek esetében. A *-ka/-ke* képző ebben a szerepben ritkábban fordul elő, mint az előbbieket, de erre is találunk néhány példát: *Bojonka* (1193: *Boinca*, FNESz. I. 154); *Ivánka* (1245: *Ivanka*, FNESz. II. 260); *Zalacska* (1249: *Zalachka*, FNESz. II. 219); *Csatka* (1262/717 e.: ? *Chatka*, FNESz. I. 310); *Pacalka* (1264: *Polcholka*, FNESz. II. 305); *Bölcske* (1291: ? *Bulchke*, FNESz. I. 250); és *Koronka* (1332-7: *Korunka*, FNESz. I. 781). E névformák egy részében azonban a képző esetleg a személynév részeként is állhat. Ezek mellett megfigyelhetünk *-c*, *-cs* képzős helyneveket is: *Gubacs* (1067 k./267: *Gubach*, FNESz. I. 534); *Inárcs* (1263: *Inarch*, FNESz. I. 627); *Jövedics*

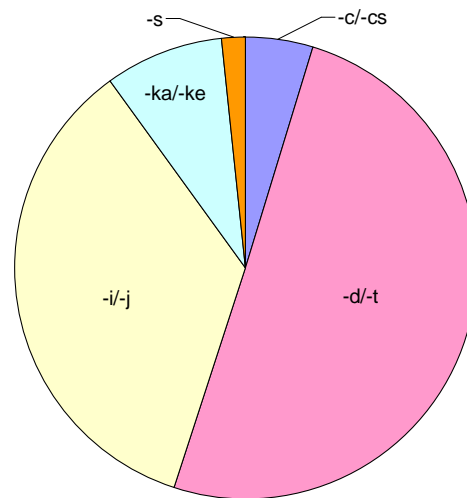
(1319: *Ivedeech*, FNESz. I. 662); *Ebedec* (1322: *Ebedicz*, FNESz. I. 403); *Szakcs* (1348: *Zakch*, FNESz. II. 513); *Endrőc* (1479: *Endrewcz*, FNESz. I. 418) és *Tarsolc* (1482: *Tharsolcz*, FNESz. II. 623). Az *-s* képző még ritkábban jelenik meg személynévi helynéven: *Szeleméres* (1436 k.: *Zelemeres*, FNESz. I. 420). Ezeknek még a szórványos előfordulása is igencsak meglepő, hiszen az *-s* morféma személynévből a legritkább esetben hozott létre helynevet, inkább növény- vagy állatnevekhez járulva vett részt a helynévképzésben. Az *-é* birtokjellel alakulhattak emellett az alábbi elszórtan előkerülő településnevek: *Garé* (1329/14. sz.: *Garee*, FNESz. I. 502); *Táté* (1332-6: *Thathey*, FNESz. II. 625); *Pálé* (1542: *Palee*, FNESz. II. 309); *Páké* (1567: *Pake*, FNESz. II. 307).

Másodlagosan, a már meglévő puszta személynévi eredetű helységnevből bővülés útján jöttek létre valamilyen képzőelemmel a következő településnevek: *Lázári* (1349: *Lazary*, FNESz. II. 19); *Komádi* (1393: *Komady*, FNESz. I. 772); *Berecki* (1425: *Bereczky*, FNESz. I. 453); *Iváni* (1610: *Iuani*, FNESz. I. 156); *Locsmánd* (1697: *Locsmand*, FNESz. II. 43); *Damásd* (1773: *Damasd*, FNESz. I. 631); *Börgönd* (1784-7: *Börgönd*, FNESz. I. 251); *Kendereske* (1523: *Kendereske*, FNESz. I. 713); *Hotinka* (1715: *Hotinka*, FNESz. I. 612); *Győröcske* (1773: *Győröcske*, FNESz. I. 549); *Kerülős* (1462: *Karwlos*, FNESz. I. 722).

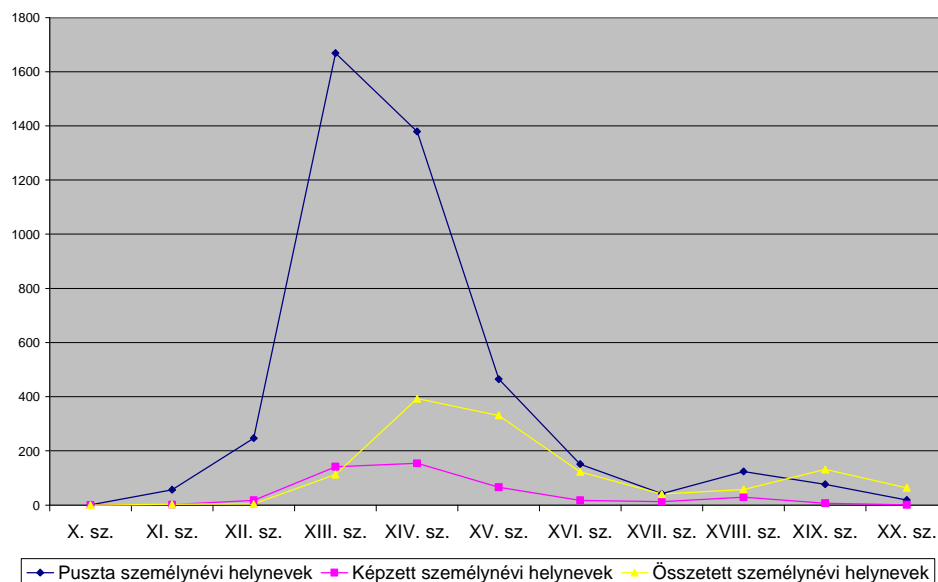
Az alábbi diagram az elsődleges alakulásmódú képzett személynévi helynevek időbeli eloszlását ábrázolja.

Az alábbi kördiagram azoknak a képzőknek az eloszlását mutatja be, amelyek részt vettek személynévi helynevek létrehozásában.

A következő diagram egyszerre a puszta személynévi eredetű, az összetett és a képzett személynévi településnevek kronológiai jellemzőit láttatja. Amíg a puszta személynévi helynevek kapcsán bizonyos korszakban kiugrást tapasztalunk (bizonyára az oklevelezési gyakorlat kiszélesedésétől és az első országos összeírástól nem függetlenül), a másik két névtípus kapcsán kiegyensúlyozottabb görbét figyelhetünk meg.

2.3. A puszta személynévi helynevek rokonsága más névtípusokkal

A szakirodalom a puszta személynévi helynevekkel tipológiai megfontolások alapján szoros rokonságban állónak tekinti a nép-, a törzs-, a foglalkozásnévi- és a

patrocíniumi eredetű helységneveket. Közöttük elsősorban szemantikai értelemben véve ismerhetők fel összefüggések (TÓTH V. 2001: 205).

Névrendszertani szempontból vizsgálva azonban a személynévi eredetű nevek típusa a népnévi- és a foglalkozásnévi eredetű településnevekkel hozható kapcsolatba, hiszen mindegyik típusban megvan a háromféle alakulási mód (a fentiekben említett puszta lexémából történő névadás, a képzővel és az összetétellel való névadás), illetve az a funkció, hogy egy ember vagy emberek egy adott csoportja egy bizonyos faluban él. Ám a törzsnévi- és a szentnévi településnevek esetében a névkeletkezési típusok lehetősége leszűkül: helynévképzővel nem jöttek létre ilyen helynevek (kivéve egy adatot, vö. MEZŐ 1996), illetve az e típusokba tartozó összetett helynevek elsősorban másodlagos alakulásúak: *Sajószentpéter*, *Kápolnásnyék* (TÓTH V. 2001: 205).

2.4. A puszta személynévi helynevek történeti forrásértéke

A puszta személynévi helynevek történeti forrásértékét mutatja, hogy ez a fajta helynévalkotás a magyarság szomszédságában élő népeknél (román, szláv, német, illetve más nyugati népeknél) teljesen ismeretlen. Megvan viszont a törökség névadásában is (vö. MELICH 1925–29: 6, KNEZSA 1938: 402; 1943: 127; 1960: 19, BÁRCZI 1958: 158, BENKŐ 1966: 145, KISS L. 1996: 444 stb.).

KERTÉSZ MANÓ „A magyar helynévadás történetéből” című közleményében szintén úgy vallja, hogy ez a típus a magyar helynévadás legősibb módja: a tulajdonos törzs, nemzetség vagy személy neve magában, képző vagy egyéb szó hozzájárulása nélkül a föld, a birtok megjelölésére is szolgál. Például *Csanád* földjét ezer éve nem *Csanádföldé*-nek, hanem *Csanád*-nak nevezik. Ugyanígy: *Szabolcs*, *Tas*, *Koppány*, *Gyula*. Sok pogánykori törzs-, nemzetség- és személynévünk van, ezek eredeti használatukban kivesztek, de helynévként még ma is élnek: például *Nyék*, *Megyer*, *Kürt*, *Gyarmat*, *Tarján*, *Jenő*, *Kér*, *Keszi*, *Varsány*, *Tárkány*, *Tomaj*, *Örkény* stb. (KERTÉSZ 1939: 33).

A szakirodalomban általánosan elfogadott az a vélemény, miszerint indogermán nyelvekben nem alakulhat helynév puszta személynévből. A magyarságnak ez a fajta helynévadása keletről hozott gyakorlat, amelynek kétségtelen bizonyítéka Konstantinos munkája, a „De administrando imperio”. E műben ugyanis a

magyarság honfoglalás előtti története kapcsán Levediáról két ízben is szó esik, megtudjuk például, hogy Levedia a türköknek mondott magyarok népének lakóhelye, és hogy a Levediának nevezett hely a türkök első vajdájáról, *Lebedias*-tól kapta a nevét (KERTÉSZ 1939: 33, KRISTÓ 1998: 152). LIGETI LAJOS szerint nem kétséges, hogy *Levédia* olyan idegen (bizánci) eredetű földrajzi neveink közé tartozik, ami magyar előzményre megy vissza. A pusztai személynév helynévként való használata volt érvényes Levedi szálláshelyére is (LIGETI 1985: 4–5). Csakhogy – ahogy azt BENKŐ is állítja – „a pusztai személynévből lett helynevek, amilyen a *Leved* is, a magyar névadásban soha sem jelöltek országot, tartományt, sőt még kiterjedtebb területet sem, hanem mindig csak szűkebb szálláshelyet, illetőleg települést” (BENKŐ 1985: 11). KRISTÓ GYULA szerint nem kizárt, hogy élhetett a magyarok között egy *Lëved(i)* helynév, de semmiképpen sem *Levedia* alakban (KRISTÓ 1998: 152). LIGETI és KRISTÓ szerint ugyanis arról van szó, hogy a császár „nem ismervén a nomád helynévadási szokásokat helynevet fabrikált *Levedi*-ből *Levedia* alakban, *Turkia* és *Kazária* analógiájára” (LIGETI 1985: 5, KRISTÓ 1998: 152). KRISTÓ úgy gondolja, csak így magyarázható Konstantinos szövege, az tudniillik, hogy *Levedia* egy nép szállásterületét jelzi, s mégis egyetlen személy nevéből volt elnevezve (KRISTÓ 1998: 153). JUHÁSZ DEZSŐ is hasonlóan gondolkodik erről a kérdéssel (JUHÁSZ 1998: 256).

A személynév eredete alapján nem következtethetünk az illető személy és a nevével jelölt település lakosságának nemzetiségi hovatartozására. Nemigen fogadható el tehát MOÓR ELEMÉR korábbi álláspontja, aki a szláv személynévből keletkezett helynevekkel kapcsolatban azt a véleményt fejtette ki, hogy ezek a településnevek nemcsak szláv személynévet viselő magyaroktól származhattak, hanem szláv helynévként is átvehették őket (MOÓR 1936: 111). KNIEZSA ISTVÁN és BÁRCZI GÉZA szerint a helyes felfogás csakis az lehet, hogy a szláv személynévből magyar névadási szabályok szerint alakult helynevek (pl. *Szoboszló* településnév) magyar helynévadás eredményei, és nem feltétlenül – sőt többnyire nem – utalnak szláv lakosságra (KNIEZSA 1938: 402; 1943: 118–20). A pusztai személynévből alkotott helynév ugyanis tipikusan magyar névadási sajátosság, a szlávoknál nem található meg. Még ha a birtokos szláv lehetett is (ami a szláv eredetű személynév alapján egyáltalán nem biztos), a helynek és a környékének a lakossága biztosan magyar volt (MELICH 1925–29: 401, BÁRCZI 1958: 146). MELICH JÁNOS arra is

rámutat, hogy vannak olyan településneveink, amelyekben a bennük előforduló személynév török, illetve szláv eredetű, de hangsúlyozza, hogy ezek nem török vagy szláv névadás eredményeiként születtek meg, hiszen egyrészt „e században nemcsak török míveltségű magyarok..., hanem magyar míveltségű törökök is voltak” (1925–29: 70), másrészt pedig „Általában a legnagyobb ritkaság, hogy egy szláv személynévnek egyesszám nominativusával jelöljék a szlávok az illető személy által alapított helyet, továbbképzés nélkül ez úgyszólván sohasem történik” (1925–29: 400). Ahogyan az Árpád-család személynevei – melyek részben török, részben magyar eredetűek – sem vallanak még az Árpád-nemzetség nyelvi viszonyaira sem, nemhogy etnikai származására, hanem csupán a felső rétegben érvényesülő török személynévi divathatást jelzik (vö. BENKŐ 1997: 169). Egy-egy személynévből alakult helynév megítélésekor soha nem az előzményül szolgáló személynév etimológiai hovatartozását kell döntőnek tartanunk, hanem azt, hogy az ilyen nevet adó közösség a Kárpát-medencében csak magyar lehet (KISS L. 1987: 335).

KNIEZSA ISTVÁN a szlovák helynévrendszer kronológiai sajátosságait összehasonlította a magyar névrendszerrel. A magyar helynévtípusok korának meghatározásával a magyar helyneveknek megfelelő szlovák névtípusok korára is fényt derített a párhuzamos helynévadás problémáját vizsgálva (KNIEZSA 1960: 19). Arra a megállapításra jut, hogy mivel a környező népeknél a pusztai személynévi névadási mód ismeretlen, az csakis magyar sajátosság, a nomadizálás emléke lehet. Igaz, a szláv nyelvekben is akadnak személynévi eredetű helynevek, de ezek mindegyike valamilyen morfológiai kitevő (képző) hozzáadásával vált helynévvé (RÁCZ A. 2005: 93).

A régi szláv helynévadást vizsgálva, s néhány mai bolgár névre hivatkozva JÁN STANISLAV megállapította, hogy pusztai személynévből született helynevek a szláv nyelvekben is megvannak. Ezt a véleményét KNIEZSA ISTVÁN cáfolta: nagy számú bolgár, szerb-horvát, szlovén, cseh, lengyel és az orosz helynévanyagot tekintett át, de közöttük a pusztai személynévekből képzett helynevek rétegét nem tudta kimutatni (KNIEZSA 1943: 119). STANISLAV állítása azért sem állja meg helyét, mert XIII. század előtti forrásokból egyetlen alkalommal sem idéz helyneveket. A szláv nyelvekben csak valamilyen képző hozzájárulásával születhetett személynévből helynév, még akkor is, ha látszólag ennek ellentmondó adatokra is rábukkanhatunk.

Akadhatunk például olyan eredetileg *-jŷ* képzővel alakult településnevekre, amelyek egy részében a képző elenyészett, s az így létrejött névformák alakilag megegyezhetnek a puszta személynévi alakokkal (vö. KISS L. 1999: 183).

Hasonló a helyzet a román helynevek esetében is. A román személynévből született településnevek zöme a többes számú *-eşti*, *-eni* képzővel van ellátva. Léteznek ugyan elszórtan egyes számban álló személynévvvel alakilag megegyező településnevek is, ám azok minden esetben a magyarból való átvételek (KISS L. 1996: 445).

2.5. A puszta személynévi helynevek és a magyar személynév-rendszer gazdagsága

A puszta személynévi helynevek típusa a korai ómagyar kori személynévállományunk gazdagságát is szemléletesen tükrözi: a helynevek alapjául szolgáló személynevek között pogány kori magyar, török, latin, francia, német vagy szláv egyaránt akad (KERTÉSZ 1939: 35, 67, KISS L. 1987: 335, 1996: 444). Ezekből a személynevekből lemérhetjük a magyarságot ért kulturális hatásokat, s megfigyelhetjük bennük az egyes személynevek esetleges divatjának alakulását is (TÓTH V. 2001: 33).

Nemcsak a pogány magyar személynevek szolgálnak tehát helynevekül, hanem a XI–XII. században átvett német és szláv személynevek is: például *Hunt-Pázmány*, *Haholt*, *Rátold* nemzetség neve földet is jelent a *Hont*, *Hahót*, *Rátót* helynevekben; német személynév szolgált az *Arnót* (*Sajóarnót*), *Bertót*, *Majtény* falunév alapjául; szláv személyneveket őriznek a *Galánta*, *Visonta*, *Szoboszló*, *Veszprém* helynevek (KERTÉSZ 1939: 35).

KERTÉSZ szerint a XII. század elején keresztény, bibliai nevek is falunévként jelentkeznek, amint ezt például az *Ábrahám*, *Ábrány*, *Iván*, *Fülöp*, *Ják*, *Menyhárt*, *Mihály*, *Sámson*, *Semjén*, *János*, *Lázár*, *Péter*, *Pongrác* névformákban láthatjuk (KERTÉSZ 1939: 35).

2.6. A személynevek típusai és a személynévi helynevek szerkezeti jellemzői

Saját feldolgozó munkámban arra voltam kíváncsi, hogy az előző pontban látott egyházi, bibliai nevek hogyan épültek be a személynévrendszerünkbe, és ezt

követően hogyan jelentkeztek településnevekben. Ehhez a vizsgálathoz az ötletet TÓTH VALÉRIA „Adalékok személynévi eredetű településneveink nyelvi kérdéseihez” című tanulmánya (2009) adta. Ehhez a feldolgozó munkához azért is célszerű egyházi, latin eredetű személynéveket választani, mert ezek révén többféle ismeretet is felderíthetünk tekintve, hogy általuk a nyelvi presztízsvizonyokat is bemutathatjuk a személynév használatával összefüggésben, ami talán befolyásolhatta egy-egy személynévi forma helynévben való megjelenését is (TÓTH V. 2009: 47). Az alábbiakban ezért a *Mihály* személynévet vizsgálva mutatom be a személynévek és helynevek nyelvi kapcsolatait.

A latin *Michael* igen gyakori személynév volt az Árpád-korban, vagy legalábbis igen sokszor találjuk az oklevelekben személyek megjelöléseként: például 1235: *Michael* filius Ditlip (ÁSz. 539), ám hogy valóban használták-e ilyen formában személyek megnevezésére, vitatható. Magyar megfelelőjeként sokkal inkább talán a *Mihály* szerepelhetett: 1221: Sol comes ... Modoros cum quatuor filiis: Paul, *Mihal*, Bulcsu et Miklous ... liberavit (ÁSz. 542). A *Mihály* alapnév mellett a magyar személynévrendszerbe történő beillesztése leginkább képzőelemek segítségével történhetett. A magyar képzőelemek a *Michael* csonkított alakjához járultak, így létezett egy *Mi-* tő. Összesen 11 féle személynévi származéka dokumentálható a latin *Michael* ~ magyar *Mihály* személynévnek (ehhez lásd a Mellékletek 1. ábráját). Ám az egyes névformák között szembevető gyakoriságbeli különbségek figyelhetők meg, melyet az ábrákon a körök nagysága jelez. Míg a *Mikó*¹ (1246/1293: *Myko* comes de Zolum, ÁSz. 545); *Mike* (1265/1360/1394: Nicolao et *Myke* filiis Stephand, ÁSz. 544); *Mika* (1236: comite *Mika*, ÁSz. 543); *Mikus* (1234/1294: Marcell[us filius] *Mykus* de gen. Sember, ÁSz. 550) személynéveket sokan viselték az ómagyar korban, addig a *Mici* (1211: In villa Thurkh ... joubagiones ecclesie ... filius Wuosos, *Michy* (Wosos, *Mici*) cum filiis suis Vuid (Wid), Wasard, ÁSz. 540), *Mise* (1251/1378: Bocath filio *Mika* ... Chon filio *Mixe* ... *Mysse* filio Oth ... de Hagarus ... Bocath ac cognati sui, ÁSz. 556); és *Mikócsa* ([1300]: Chakbanum, Bethleem,

¹ A FNESz szerint a *Miklós* személynév becéző alakja, de lehet a *Mihály* személynév származéka is.

Benceem, *Mykocham* de Cholka, ÁSz. 548) névalakok csak néhányszor, vagy csupán egyszer fordultak elő.²

A fentiekből adódik a kérdés: az egyedi előfordulású személynévek (például a *Mikócsa* vagy a *Mise*), tekinthetők-e reálisan élő nyelvi elemeknek. Esetleg hibás, romlott alaknak kell őket tekinteni? A kérdés eldöntésében segítségünkre lehet az, hogy az adott személynév adatható-e a későbbi korokból esetleg családnévként. Amennyiben igen, bátran ítélnéjük valós személynéveknek ezeket a korai adatokat (TÓTH V. 2009: 52). Így például a *Mise* vagy a *Mikócsa* egyetlen előfordulása ellenére is valós személynévi alakoknak tekinthetők, hisz a „Régi magyar családnévek szótára”-ban az előbbiből 10, az utóbbiból 9 családnévi adatot is találunk (RMCsSz. 1993, 736 és 739). Az is kiderül többek között a családnévszótárból, hogy például az Árpád-korban a leggyakoribb *Mikó* személynévi forma a családnévek között is a legnagyobb gyakoriságot érte el a 14–17. század időszakában.

A *Mihály* személynév helynévi rendszerkapcsolatának feltérképezése során a legfontosabb kérdések: melyek azok a személynévi származékok, melyek a helynevekben megjelennek, illetve az adott személynév gyakorisági mutatója meghatározza-e, hogy milyen helynévszerkezetben jelenik az meg. Egy valami biztos: minél gyakoribb egy személynév, annál nagyobb eséllyel fordul elő helynevekben (TÓTH V. 2009: 53). A *Mihály* személynévvel pontosan ez a helyzet.

Ugyancsak feltűnő, hogy a személynévi származékok közül szinte csak az alapnév, a *Mihály* jelenik meg a helynevekben, a képzős formák jóval ritkábban figyelhetők meg azokban: a *Mikafalva* (1468: *Mikafalwa*, FNESz. II. 141) és *Mikaszásza* (1267: *Mykazaza*, FNESz. II. 142) (< *Mika* szn.), a *Mike* (1466: *Mike*, FNESz. II. 141) és *Mikeháza* (1334: *Mykehaza*, FNESz. II. 142) (< *Mike* szn.), a *Mikófalva* (1303/1378: v. *Miko* és 1413: *Mikófalva*, FNESz. II. 144) (< *Mikó* szn.), a *Miske* (1346: *Myske*, FNESz. II. 148) (< *Miske* szn.) neveken kívül másokat alig találunk. A *Mihály* alapnév helynévi előfordulásai kiválóan bemutatják azt a kapcsolatot, ami a személynév gyakorisága és a vele alkotott helynév szerkezeti

2 A személynévi származékok előfordulási gyakoriságának vizsgálatakor TÓTH VALÉRIÁHOZ hasonlóan én sem válogattam ki azokat a névadatokat, amelyek ugyanazon személy nevének különböző okleveles említései, így az itt látott kép nem a teljes valóságot tükrözi

jellemzői között van. (A Mellékletekben közölt 2. ábrán ezeket a viszonyokat szemléltetem.)

A FNEsz. adatait elemezve azt látjuk, hogy a *Mihály* önállóan, puszta személynévként nem túl gyakran kerül elő településnévként, csupán 6 ilyen adatot találunk. Ennek az oka pedig talán éppen az lehet, hogy személynévként kifejezetten gyakori használatú volt. A 6 adat a következő: 1270: *Michal* (Románia, ma: *Érmihályfalva*, FNEsz. I. 428); 1198: *Michal* (Győr-Sopron megye, ma: *Mihályi*, FNEsz. II. 141); 1289: *terre ... Mygael vocate* (Kelet-Szlovákia, ma: *Alsómihályi*, FNEsz. I. 85); 1121/1420: *Michal* (Zala megye, ma: *Miháld*, FNEsz. II. 140); 1244/1346: *Myhal* (Kelet-Szlovákia, ma: *Nagymihály*, FNEsz. II. 201) és 1556: *Mihel* (Nógrád megye, ma: *Mihálygerge*, FNEsz. II. 141). Néhány képzett személynévi helynevet is találunk, de ezek száma elenyésző. *Mihálc* mindössze egyszer fordul elő: 1332-6: *de v. Michalch* (Románia, ma: *Mihálcfalva*, FNEsz. II. 140). *Miháld* helynevet kettőt találunk: 1323: *Miháld* (Románia, ma: *Mehádia*, FNEsz. II. 116), 1372: *Myhald* (Szabolcs-Szatmár megye, ma: *Nyírmihálydi*, FNEsz. II. 258). *Mihályi* településnevet is csupán egyet találunk: 1287: *Myhaly* (Kelet-Szlovákia, ma: *Felsőmihályi*, FNEsz. I. 85). A legtöbb településnév azonban az összetett személynévi helynevek köréből kerül ki. Ezek közül is a *Mihályfalva* típusú helynévből találunk sokat: 1413: *Mihályfalva* (Szlovákia, ma: *Gömörmihályfalva*, FNEsz. I. 526); 1349: *Mihalfalua* (Románia, ma: *Mihályfalva*, FNEsz. II. 141); 1380: *Myhalfalwa* (Románia, ma: *Krasznamihályfalva*, FNEsz. I. 805); 1439: *Mihalfalwa* (Románia, ma: *Mihalesd*, FNEsz. II. 140); 1340: *Mihalfolwa* (Zala megye, ma: *Mihályfa*, FNEsz. II. 141); 1275/1436: *Myhalfalua* (Vas megye, ma: *Kemenesmihályfa*, FNEsz. I. 711); 1308: *Myhalfolua* (Vas megye, ma: *Petőmihályfa*, FNEsz. II. 342) 1439: *Mihalfalva* (Románia, ma: *Miheleny*, FNEsz. II. 141). A *Mihályháza* típusú összetett személynévi helynévből csak egyet találunk, mégpedig 1488: *Myhalhaza* (Veszprém megye, ma: *Mihályháza*, FNEsz. II. 141). Ehhez hasonlóan *Mihálytelké*-ből is csak egy adat datálható: 1449/1453: *Mihaltelke* (Szolnok megye, ma: *Jásztelek*, FNEsz. I. 655).

A *Mihály* személynévből alakult településneveket vizsgálva bizonyos morfológiai változásokat is megfigyelhetünk a helynevek között. A legtöbb esetben a változás előzményalakja puszta személynévi helynév, ami vagy képzővel bővült (például

1198: *Michal* > 1425: *Michali*, Győr-Sopron megye, ma: *Mihályi*, FNESz. II. 141; 1120/1420: *Michal* > 1332-7: *Mihad*, Zala megye, ma: *Miháld*, FNESz. II. 140), vagy földrajzi köznévi utótagot (például 1270: *Michal* > 1434: *Nagmyhalfalua*, Románia, ma: *Érmihályfalva*, FNESz. I. 428), vagy jelzői előtagot kapott (például 1198: *Michal* > 1358: *Nogmihaly*, Győr-Sopron megye, ma: *Mihályi*, FNESz. II. 141). Három esetben pedig a *Mihályfalva* > *Mihályfa* rövidülést figyelhetjük meg (például 1340: *Mihalfolwa* > 1696: *Mihaly Fa*, Zala megye, ma: *Mihályfa*, FNESz. II. 141; 1275/1436: *Myhalfalua* > 1720: *Mihályffa*, Vas megye, ma: *Kemenesmihályfa*, FNESz. I. 711; 1308: *Myhalfolua* > 1720: *Mihályfa*, Vas megye, ma: *Petőmihályfa*, FNESz. II. 342).

A fentiekből még egy fontos kérdés következik: mi az oka annak, hogy a *Mihály* személynévi származékai közül egyesek részt vettek helynevek alkotásában, mások pedig egyáltalán nem (TÓTH V. 2009: 56). Így a *Mika*, *Mike Mikó*, *Mikócsa* és *Miske* személynévi származékoknak megtaláljuk a belőlük képzett személynévi helynév megfelelőit helynevekben (lásd ezekhez a 2. ábrát), de a *Miku*, *Mikus*, *Mici*, *Mise* és *Miska* személynévi származékait nem. Egy kézenfekvő magyarázat erre lehet az, hogy a személynevek megítélésében különbségek lehettek (TÓTH V. 2009: 57). Így azok a személynevek, melyek a *Mihály* becézett alakjai voltak (*Miku* és társai), nem vehettek részt a helynevek alkotásában, ugyanis ezek létrehozásában nem alkalmaztak becéző formákat. Így minden bizonnyal azok a személynévi származékok, melyek a különböző településnevekben felbukkannak önálló személynevek lehettek, azok, melyek nem fordulnak elő helynevekben, csak becéző származékok lehettek (TÓTH V. 2009: 57).

Ezt a vizsgálatot, hogy teljesebb képet kaphassak, elvégeztem a *Márk* és a *Gábor* nevekkkel is (ehhez lásd a 3-6. ábrát a mellékletben). Igaz ugyan, hogy a *Marcus* és a *Gabriel* nem volt annyira gyakori személynév az Árpád-korban, mint a *Michael*, mégis ugyanazokat a rendszerkapcsolatokat figyelhetjük meg esetükben is.

Az alapformának tekinthető latin *Marcus*-t (1124/1666: Ego *Marcus* [?comes] laudo et confirmo, ÁSz. 514) sokszor megtaláljuk Árpád-kori forrásokban, így viszonylag gyakori személynévnek tekinthetjük, ugyanúgy, mint a magyar *Márk* (1290: Georgii filii *Mark*, ÁSz. 519) megfelelőjét is. Ezeknél jóval kevesebbszer találkozunk a származékaival, a *Mareus*-szal (1290/1315: Nos c. Botyz, mg. Nyc.,

mg. *Mareus*, ÁSz. 516), a *Markis*-szal (1292: comes *Markys* de Vzkou, ÁSz. 520). A *Martus* (1138/1329: predium quod vocatur Mashudi XX eque cum agasone cuius nomen Wluen, et [piscatores!] ... Isaac, *Martus*, ÁSz. 526) és a *Marka* (1300: Markus filius *Marka* de villa Sceuleus iobagio capituli Vesprimiensis, ÁSz. 520) mindössze egyszer fordul elő nyelvemlékeinkben. A két alapnévi formának tekinthető *Marcus*-ból és a *Márk*-ből jött létre több településnév is. Ezek egy része puszta személynévi helynév (1280: *Villa Marci*, ma: *Márkusfalva*, FNESz. II. 97; 1221/550: *villa Marcu*, ma: *Erdősmárok*, FNESz. I. 424; 1220/550: *Marc*, ma: *Márokpapi*, FNESz. II. 99), van egy képzett személynévi eredetű helynév is (1582: *Markuska*, ma: *Márkuska*, FNESz. II. 98), a többség azonban itt is a valamilyen földrajzi köznévi utótaggal alakult összetett személynévi helynevek köréből kerül ki (1497: *Markosfalva*, ma: *Kézdimárkosfalva*, FNESz. I. 727; 1332/437: *Markfalwa*, ma: *Márfa*, FNESz. II. 93; 1439: *Markhaza*, ma: *Márkháza*, FNESz. II. 97; 1345: *Markfeulde*, ma: *Márokföld*, FNESz. II. 99). A *Marcus* ~ *Márk* személynév származékai közül csak a *Marká*-ból alakult településnév (1438: *Marka*, ma: *Márkaszék*, FNESz. II. 96).

Ennél érdekesebb jelenség talán az, hogy a *Gabrielnek* 1301-ig, vagyis ameddig az ÁSz. adatai össze vannak gyűjtve, nem találunk magyar megfelelőjét az oklevelekben, forrásokban. Megtaláljuk viszont a belőle lett származékneveket: *Gaba* (1211: ...filii Legud, *Gaba*, Somod, ÁSz. 321), *Gabus* (1299: Bedus, Pethe, Petrus filius *Gobus*, ÁSz. 322) *Gabsa* (1237: ...Chema, Domud, Matha Syka, Choboz, Moch, *Gabsa*, ÁSz. 325) és *Gobou* (1213/1550: *Gyobou*, *Gabrian*, Buda, Tencus, Niclo ioubagiones castri Zounuc, ÁSz. 338), valamint az elsődleges latin *Gabriel* (1296/1299: magister Johannes filius *Gabrielis*, ÁSz. 322), illetőleg *Gabrian* (1213/1550: *Gyobou*, *Gabrian*, Buda, Tencus, Niclo ioubagiones castri Zonuc, ÁSz. 321) és *Gabrianus* (1275: *Gabrianus* f[ilius] Jacou de Pochunta, ÁSz. 321) alakokat. A *Gábor* variánsnak viszont az első adata majd csupán 1467-ből dokumentálható, amikor már gyakori családnévként szerepel (RMCsSz. 386). A másik érdekesség a *Gábor*-ral kapcsolatban, hogy alig találunk e személynévet tartalmazó településnévi formákat: 1217: *monasterio Gabrielis* (Hajdú-Bihar megye, ma: *Gáborján*, FNESz. I. 489), 1389: *Gabrianhaza* (Zala megye, ma: *Gáborjánháza*, FNESz. I. 489) és 1181/288/366/16. sz.: *Gabrian* (Szabolcs-Szatmár megye, ma: *Géberjén*, FNESz. I.

505) adatai ezek mindössze. Láthatjuk, hogy ezekben az esetekben is előfordul a puszta személynév helynévként való alkalmazása és a földrajzi köznévi utótaggal alkotott összetett személynévi helynév is. Hogy mégis a *Gabriel~Gabrianus* személynév származékaiból miért nem alakultak nagy számban településnevek, az azért lehet, mert a *Gabriel*-nek nem volt sok személynévi származéka, és nem is volt olyan gyakoriságú, ami lehetővé tette volna ezt.

3. A személynévi helynevek névszociológiai háttere

3.1. A puszta személynévi származtatás hitelessége: a névadó személy kiléte

Az előzményül szolgáló személynév viselője a település egykori tulajdonosa, tisztségviselője vagy esetleg nevezetes lakója egyaránt lehetett (vö. KISS L. 1997: 177). „Szemantikai tekintetben e névcsoport nem tekinthető teljesen egyneműnek, hiszen e nevekben többnyire a birtokost vagy használót nevezik meg, illetőleg a birtoklás vagy használat tényét rögzítik különféle lexikális elemek” (RÁCZ A. 2005: 90). A birtoklás és a használat szemantikai-logikai értelemben nem azonos viszonyt fejez ugyan ki, de ezek között pontos elhatárolást tenni a történeti távolság miatt nem könnyű. „A települések megnevezése személyekhez – egyénekhez vagy embercsoportokhoz – kötődik” (RÁCZ A. 2005: 90).

1. A névadó személy megállapítása többnyire nehéz művelet (KRISTÓ 1980: 254). „Az etimológia valószínűsítésében perdöntő lehet, ha maguk az oklevelek adják hírül a település nevének alapjául szolgáló személy kilétét” (TÓTH V. 2001: 34). Ilyen értelemben „fokozatokat” állapíthatunk meg az etimológia hitelességének terén: „a település nevével azonos nevű alapító, névadó név szerinti ismerete kétségtelenné teszi az eredeztetést” (TÓTH V. 2001: 34). Ilyen kétségtelen puszta személynévi településnév a *Csanád*, amely a Gellért-legendá szerint az Ajtonyt legyőző Csanádnak a nevét örököltette meg a korábbi *Marosvár* névforma felváltásával (vö. KRISTÓ 1981: 101). A személynévi eredet valószínű, de nem megfellebbezhetetlen abban az esetben, ha olyan nevű személyeket adhatunk más, korai oklevelekből, amelyből az illető település nevét magyarázzuk. 1321-ben például egy *Borsa* (Barsa) nevű comes is osztozik a Bihar megyei Barsa birtokon. A birtok viszont már 1216-ban szerepel *Bursa* néven, tehát az 1321-ben említett Borsa nem lehet a település névadója (KRISTÓ 1981: 103). „Legkevésbé akkor lehetünk meggyőződve egy puszta

személynévinek gyanított helynév etimológiájáról, ha az alapul szolgáló személynévhez csak a magyarral érintkező nyelvekből tudunk példákat idézni” (TÓTH V. 2001: 34), amint ezt többek között *Debrecen* vagy *Namény* feltételezett személynévi alapszava esetében tapasztalhatjuk (TÓTH V. 2001: 34).

KRISTÓ GYULA külön tanulmányban is foglalkozik a névadó személy megállapításának kérdésével (KRISTÓ 1981, illetve vö. SZABÓ T. 1940b: 86), és arra a konklúzióra jut, hogy kilétük hitelt érdemlő feltárása igen nehéz (gyakran szinte lehetetlen is), hiszen az oklevelek ritkán nevezik meg őket. Rámutat azonban arra is, hogy még ha az oklevél nem is nevezi meg szövegszerűen a névadót, nem is utal oksági viszonyra az azonos hangalakú személynév és helynév között, erősen valószínűnek kell tartani az ilyen alapú névadást. Problémaként vetődhet fel ugyanakkor az is, hogy a középkorban természetes volt az a személynévadási gyakorlat, hogy a férfi családtagok nemzedékről nemzedékre ugyanazt a keresztnévet adták tovább leszármazottaiknak. Emiatt akkor is bajos lehet az azonosításunk, ha az apa, nagypapa neve a történelem homályába veszett. Mindezekre úgy hívta fel a figyelmet KRISTÓ, hogy mellette megjegyezte: ezek a gondok valódiak, de ha vizsgálatainkban ragaszkodnánk e szál végigviteléhez, akkor Szent István korával le is zárhatnánk e névtípus keletkezési korát. KRISTÓ e megjegyzésével kapcsolatban egy fontos dologra mutat rá: kiemelkedő szerepe van a biztos vagy biztosnak tűnő adatainknak, hiszen ezek analógiás bizonyítékok más esetek megítélésében is (KRISTÓ 1981).

2. KRISTÓ GYULA a „Pusztai személyneves helynevek névadóinak kérdéséhez” című munkájában utal arra is, hogy a névadó kilétét véleménye szerint azért is nehéz feladat megállapítani, mert a forrásanyag ezt a kérdést speciálisan kezeli. A magyarországi elbeszélő források például több alkalommal kitérnek arra, hogy egy-egy pusztai személyneves helynév kitől eredeztethető. Sok nyelvész (MELICH JÁNOS, NÉMETH GYULA, PAIS DEZSŐ) hosszú időn át feltétel nélkül hitt Anonymus személyei és történetei nagy részének hitelességében. Ám elsőként GYÖRFFY GYÖRGY, majd pedig BENKŐ LORÁND volt az, aki felemelte szavát ez ellen az álláspont ellen (BENKŐ 1998: 25). Anonymusnak nem volt nehéz elhítenie, hogy „a helynév pusztai léte ugyanolyan nevű személy létét, sőt akár jelentékeny időre visszamenő létét is igazolja” (BENKŐ 1998: 13). Anonymus munkamódszere helynévközpontú, hiszen

számára a helynév volt az egyetlen ténylegesen ismert tényező, amelyre alapozva megalkotta a hiányzó adatokat. „A geszta szövegében persze az elhitézés céljából fordított folyamat képzelet jelent meg: történt egykor egy igaz esemény, részt vett benne valamilyen nevet viselő, de mindenesetre valóságos személy, amelytől végeredményben nevet kapott a hely” (BENKŐ 1998: 13). Anonymus számos helynév „névadóját” jelöli meg, így például *Szabolcs* és *Bors (Bars)* várát vagy *Vajta* helységét. Ezek az elbeszélések azonban nagyon kétes hitelűek. Sokkal több forrásértékkel rendelkeznek azok az elbeszélő források, amelyek alkalmilag utalnak csak egy-egy puszta személyneves helynév névadójára. Ilyen adatot találunk a XIV. századi krónikakompozícióban, amely szerint Leventét „a Dunán túl, *Taksony* falvánál temették el: mondják, ott van eltemetve pogány módra nagyapja, *Taksony is*”. Hasonló adat szerepel a nagyobbik Gellért-legendában is. Vagyis „István király *Marosvárt* az Ajtony elleni hadjárat győztes hadvezérééről, *Csanádról* nevezte el, s azt is elrendelte, hogy a tartomány, vagyis a későbbi *Csanád* megye *Csanád* nevével viselje” (KRISTÓ 1981: 101). HOFFMANN ISTVÁN a tudatos névadói tevékenységre hívja fel a figyelmet az Árpád-kori településnévadás kapcsán. Szerinte ez általánosabb lehetett a korban, mint ahogyan a szakirodalom minősíti. A névadásban, különösen ha személynévi eredetű helynevekről van szó, az adott település lakóinak vagy valamely meghatározó lakosának, birtokosának, tulajdonosának a névadói szerepét kell figyelembe venni. Anonymus gesztájának névadási esetei kitűnő példák erre, azt tükrözik, hogy tudatos, személyhez kötődő névadási aktus állhatott a helynévadás hátterében. Koholt személynevei pedig azt mutatják, hogy Anonymus a névadás névszociológiai helyzetét a maga korának gyakorlata alapján képzelhette el, és vetítette azt vissza a honfoglalás korára (HOFFMANN 2005: 123).

Az elbeszélő forrásoknál ritkábban nevezik meg az oklevelek a puszta személyneves helynevek névadóját, viszont tudósításaik az elbeszélő forrásokkal ellentétben rendre hitelt érdemlők, mivel az oklevelek megfogalmazóinak semmiféle érdeke nem fűződött a valóság eltorzításához. I. László király 1093. évi, a pannonhalmi apátság javait összeíró oklevele három példát is tartalmaz, melyek közül egyet idézek KRISTÓ fordításában: „A hetedik prédium az, amelyet *Kirci* adott, akinek nevéből van e hely elnevezve”. A következő – némileg kétes – adat a Várad Regestrum 1219-re keltezett jogesetei sorában olvasható: a Miklós nádorispán

mellett működő királyi poroszló *Tema* volt „a saját nevét viselő faluból” (de villa sui nominis). Sokkal biztosabb adat szerepel IV. Béla király 1229. évi oklevelében: a király „a fehérvári és a szolgagyőri vár Zopokun felett fekvő földjét, amelyen egykor a fehérvári várnépek közül *Rechun* és a szolgagyőri vár népei közül *Regun* telepedett meg, akiktől e föld állítólag nevét is nyerte”, eladományozta. V. István ifjabb király 1266. évi diplomájában az oklevél kiadója Parabuch birtokairól így rendelkezik: „e földnek nevét teljességgel eltörölni parancsoljuk, valamint elrendeljük és előírjuk, hogy minden egyes földet Parabuch névével nevezzenek”. A felsorolt esetekben maguk az oklevelek nevezik meg a pusztá személyneves helynevek névadóit, s ezeket az információkat megbízhatóknak kell tartanunk (mindehhez lásd KRISTÓ 1981: 102). Az adatokból levonható tanulságok egyrészt a névadók társadalmi állását illetik, másrészt pedig kronológiai vonatkozásúak. A névadók között előkelő állású, számos birtokkal rendelkező vagy egyháznak földadományt tevő birtokos éppúgy előfordul, mint az alávetett néprétegű kolónus vagy várnépi elem (várszolga). „A névadásban tehát különböző társadalmi rétegek és osztályok képviselői vettek részt (...) leggyakrabban bizonyára anélkül, hogy akarták volna, vagyis az elnevezések megalkotása csoportlélektani szabályainak megfelelően tudattalanul” (KRISTÓ 1981: 102). Az előzőekben felsorolt adatok a XI. század vége és a XIII. század dereka közti időből valók. Ennek azonban a pusztá személyneves helynévadás elevensége időhatárai vonatkozásában perdöntő jelentőséget tulajdonítani nem lehet, hiszen esetleges, hogy egy-egy oklevél megemlékezik-e a diplomában előkerülő föld vagy birtok nevének etimológiájáról (KRISTÓ 1981: 101–102).

Sokkal bizonytalanabb a helyzet, ha azt kíséreljük meg névadóvá tenni, akinek névadó szerepére a névazonosság mellett földrajzi szempont utalhat, vagyis aki a névével egyező nevű településen él, illetve későbbi időben az ő működési területén névével azonos település bukkan fel. A Várad Regestrumból véve egy példát: Athila prédiomon Athilának emberei élnek, ám teljes bizonyosságot mondani ebben a kérdésben nem lehet és nem is szabad. Növeli a kétségeket az is, hogy a gyanúba fogott személyek apjának, nagyapjának nevét nem ismerjük, s nem tudunk meggyőződni arról, hogy azokat nem ugyanazon névvel illették-e. Számos példa hívja fel a figyelmünket arra, hogy milyen nagy óvatosságot kíván még a valószínű névadó személyének meghatározása is (KRISTÓ 1981: 103).

3. A sokak által firtatott kérdés a névadó személy megállapításáról más-más szempontból ugyan, de egyaránt fontos a történettudomány és a névtudomány számára. SOLYMOSI LÁSZLÓ történettudományi nézőpontból közelítette meg ezt a problémát, azt hangsúlyozva, hogy a település névadójának személyét keresve akár arra a kérdésre is választ kaphatunk, hogy az ország különböző területein élő azonos helynév hány birtokos tulajdonában volt: esetleg több azonos nevű kortársé, vagy időben egymás után következő személyek birtokai lehettek-e (1972: 182).

SZABÓ ISTVÁN a magyar falurendszer kialakulását vizsgálva azzal magyarázta a puszta személynévi helynevek létrejöttét, hogy „A feudális világban elsősorban a falu feudális birtokosának neve az, mely a kialakuló faluhoz – sokszor még csak a falumaghoz – ennek nevéként megtapad... Nálunk a XI–XII. századokban a személynév minden hozzáadás nélkül lett falunévvé” (1966: 136). Elsőként ő hívta fel a figyelmet arra, hogy a személynévi eredetű településnevek nem csupán a birtokos személyére mutathatnak rá, hanem utalhatnak a telepítés munkáját végző kenéz, soltész vagy vajda személyére is, az így alakult nevek száma nem tekinthető elenyészőnek.

A puszta személynévi helynevek keletkezésével kapcsolatban HOFFMANN ISTVÁN egy új befolyásoló tényezőre hívja fel a figyelmet: „A birtoklástörténeti mozzanatot, amely a birtokos és a birtokrészének szoros tudati összekapcsolását jelenti, szinte minden helynévben meglevőnek mondja a szakirodalom. Megfigyeléseim azonban azt mutatják, hogy bizonyos körülmények között a birtoklás tényének háttérbe szorulása vagy éppen megszűnése is lehet a névadás alapja” (1993: 110).

4. CSÁNKI DEZSŐ a személynévi alapú településnevek jelentőségére már a XIX. század végén rávilágított, ugyanakkor felhívta a figyelmet a feldolgozás nehézségére is. A személynévből eredő helynevek magyarázása könnyebb volna, ha lenne régi személyneveinket – különösen régi, eredeti oklevelek alapján – ismertető Onomasticonunk (CSÁNKI 1906: 386).

Ezzel összefüggésben KNEZSA ISTVÁN több mint fél évszázaddal ezelőtt ugyancsak azt a lényeges problémát hangoztatta, amely akadályozó tényezőként a legutóbbi időkig fennállt: a magyar személynevek összegyűjtése nem történt meg, vagyis sok helynév személynévi származtatása bizonytalan a személynevek adatolatlansága miatt is (1943: 127). KRISTÓ GYULA hasonló véleményen van: a

puszta személyneves helynevek keletkezésének vitás kérdéseiben (közte az előzőekben részletesen bemutatott, a névadó személy kilétének meghatározására irányuló kérdésben) nem lehet anélkül állást foglalni, hogy gazdagabb anyag ne állna rendelkezésünkre, s a személynevekre is ne terjesztenénk ki a vizsgálatot (1976: 17). Az 1983-ban FEHÉRTÓI KATALIN jóvoltából megjelent „Árpád-kori kis személynévtár” (ÁKSz.) mellett 2004 óta a kutatóknak már rendelkezésükre áll a tudományos körökben régóta várt, és szintén FEHÉRTÓI KATALIN áldozatos munkájának eredményeként napvilágot látott „Árpád-kori személynévtár” (ÁSz.) is. A fent említett akadályok ezzel elhárultak a további kutatások elől.

3.2. A névtípus keletkezése – a névadó életében vagy halála után?

A névadó személyének megállapításának kérdésében jelentős vita bontakozott ki KRISTÓ GYULA és MAKKAI LÁSZLÓ között: az tudniillik, hogy a személynévből a névadó életében vagy annak halála után keletkezhetett-e a településnév. A kérdésben a magyar névtörténeti szakirodalomban elsőként állást foglaló MELICH JÁNOS véleménye szerint a személynévi helynevek keletkezése kizárólag a névadó személy életében képzelhető el, a halála után ugyanis nem lett volna értelme az ilyen névadásnak (1925–29: 79). MELICHnek ez az állítása KRISTÓ szerint azonban ellentmondásos, mivel nem lehet azt sem kizárni, hogy a helynévben szereplő személy halála után is jöhettek létre ily módon helynevek. KRISTÓ szerint nem szabad megmerevedett tételként kezelni a MELICH-féle megállapítást: a megnevezéseknek a névadók életében való keletkezése nem kivétel nélküli. Ugyanis egy XIV. századi krónikakompozíció adata szerint – amint erre más vonatkozásban már előbb is utaltunk – 1046 táján Leventét, Vászoly fiát, „mivel nem katolikus módra élt, a Dunán túli Taksony falu körül temették el, ahol állítólag őse, Taksony nyugszik pogány módon”. Tehát ez a Taksony falu KRISTÓ szerint Taksony halála után kapta nevét Taksony ottani sírja után (1976: 19). Ugyancsak ezt a véleményt támogathatja az is, hogy az Árpád-család tagjainak nevével egyező alakú településnevek tipológiai szempontból például a XIV. század közepéig-végéig (vagy akár azon túl is) létrejöhetnek (1976: 31). MAKKAI LÁSZLÓ – MELICH megállapításával értve egyet – KRISTÓ elképzeléseit „morbid helynévkeletkezési elmélet”-nek tekinti. MAKKAI szerint ez a XIV. századi krónikaszcsoveg értelmezése

vezette KRISTÓT arra a nézetre, miszerint a helységnév csak a névadó halála után szilárdul meg. „Ez a bizarr gondolatmenet Kristó Gyula tanulmányában újra meg újra előbukkan” (MAKKAI 1979: 99). Általános jelenségnek tartja azt, hogy egy családban ugyanaz a személynév két-három generációnként ismétlődik, s ez is magyarázhatja egy vélhetően korábban élt személy nevével alakilag azonos helynév későbbi előfordulását (MAKKAI 1979: 99–100). „Úgy tetszik, ez a szó szerint morbid helynévkeletkezési elmélet része a tanulmány általános »késleltető« tendenciájának, annak a sok egyébben is megmutatkozó törekvésnek, hogy a honfoglalás utáni magyar társadalmi fejlődést minél lassúbb üteműnek mutassa be” (MAKKAI 1979: 100). KRISTÓ MAKKAI cikkére reagálva a vitát azzal zárja le, hogy ismét kiemeli: nem kell vaskövetkezetességgel ragaszkodni egyik elképzeléshez sem, ugyanis az ilyen helynevek a névadó életében és halála után egyaránt keletkezettek (1980: 251).

3.3. A névtípus keletkezési körülményei

MOÓR ELEMÉR a puszta személynévi eredetű helynévtípus létrejöttéről ezt vallja: „Bizonyára még a nomadizálás korából származik ez a névadási mód, amikor t. i. csak valakihez lehetett menni, de nem valahová. Ezért ezt a névtípust nomádosnak vagy magyarosnak nevezhetjük el” (1936: 110). Ugyanezt vallotta KNIEZSA ISTVÁN is hozzátéve, hogy ez a helynévtípus a török nyelvekben is megtalálható (1960: 19). Néhány évtizeddel később KÁLMÁN BÉLA ezt azzal toldja meg, hogy a honfoglalás után, amikor „a X–XI. században fejedelmi és királyi parancsra a mozgó települések helyhez kötődtek, akkor egy jó ideig még ezt az állandó telepet is a nemzetség fejről nevezték el. Ilyen jellegű helynevek még a település után is keletkeztek, míg azután a XIII. században egy újabb névtípus váltja fel őket”, a személynévvel összetett helynevek típusa (1989: 152).

KERTÉSZ MANÓ magyarázata lélektani alapú, amit tükröz az a megállapítása is, mely szerint a névadás „lelki gyökere” az, hogy a névadók az azonos nevet embernek és földnek a lélekben való tökéletes azonosításaként fogják fel. KERTÉSZ szerint a földnek és tulajdonosának a régi magyar lélekben való egybeforrottságát koraközépkori okleveleink is igazolják. Vagyis az oklevelek szerint nem Domonkos földje határos István földjével, hanem: Domonkos határos Istvánnal. Erre egy

konkrét példa 1264-ből: „ibi separatur terra Dominici a Stephano antedicto”. Ez a névadási szokás „ősi örökségünk”, s KERTÉSZ megfigyelése szerint a XIII. században meg is szűnik (KERTÉSZ 1939: 36–37).

A kérdésről BÁRCZI GÉZA és KNIEZSA ISTVÁN MOÓR ELEMÉRhez hasonlóan nyilatkozik (BÁRCZI 1958: 158, KNIEZSA 1960: 19), de BÁRCZI azt is hangoztatja, hogy a KERTÉSZ-féle lélektani magyarázat is figyelemre méltó: a nomád, félnomád népeknél a szállás helye nem állandó, a birtok helyét a birtokos nevével jelölik meg, azaz a birtokos teljesen azonosul a birtokával. BÁRCZI megjegyzése jól mutatja, hogy a MOÓR-féle nomádos és a KERTÉSZ-féle lélektani magyarázat nincs egymással kibékíthetetlen ellentétben (vö. KISS L. 1997: 178). A névtípus keletkezéséről tehát csak annyit állíthatunk, hogy a személynévi helynevek alapja kétségtelenül a személy és a vele jelölt terület valamilyen kapcsolata lehetett (vö. BÁRCZI–BENKŐ–BERRÁR 1967: 387).

SZABÓ T. ATTILA „A magyar helynévadás történetéhez” című írásában (1940a) azt a véleményét fejt ki, hogy nem szerencsés a MOÓR ELEMÉRTŐL származó „nomád névadás” kifejezés. Nem igazolható ugyanis, hogy ez a fajta névadás csak a magyarság nomadizáló korszakával egybeesve a XIII. század közepéig volt eleven helynévadási mód (ehhez lásd a következő alfejezetben részletesebben). Az újabb kori okleveleink adatai azt jelzik, hogy „a különböző földrajzi tényezőket jelölő tulajdonnevek, azaz a hely-, illetőleg határnevek száz meg száza keletkezett ilyen módon a XVI–XVIII. században is” (SZABÓ T. 1940a: 128). Egy előadásában SZABÓ T. ATTILA azt is megvilágította, hogy népünk szinte egészen napjainkig élt e nomádnak nevezett névadási móddal. Mutatja ezt például az is, hogy újabb személynévek is állnak ilyen helynevekként, és az is, hogy olyan családnevek is, amelyek már KERTÉSZnek a magyar családnevek kialakulásának koráról vallott nézetei alapján sem keletkezhettek a XIII. század közepe előtt (SZABÓ T. 1940a: 128). Ezek miatt a tényezők miatt nem tartja SZABÓ T. ATTILA szerencsés kifejezésnek a nomád névadás megjelölést. Ha ez a névadási mód még a legújabb korban is élt, nemigen nevezhető nomádnak, még akkor sem, ha a település-, illetőleg helységnevek képzésében a középkor utolsó századain túl nem is alkalmazták. Az, hogy az ilyen névadásnak köze volna a kezdetleges, „nomád műveltségi fokon álló népek prelogikus gondolkodásához, mint KERTÉSZ állítja, az

valószínű; a népben azonban a későbbi, fejlettebb műveltségi fokon is élnek »értelmetlenül« bizonyos prelogikus gondolkozási csökevények. Így élhet és élt is például a »nomád névadás« szokása is” (SZABÓ T. 1940a: 128).

4. Összegzés

Dolgozatomban arra vállalkoztam, hogy a személynévek és a belőlük alakult helynevek kapcsolatának több szempontú vizsgálatát elvégezzem. Ezzel összefüggésben a dolgozatban nagyobb hangsúly esik a névtípus nyelvi kérdéseire, mint a történeti-névszociológiai kérdésekre, amikről újabb eredményeket új információk hiányában nemigen lehet mondani, így csupán a szakirodalom eddigi megállapításait foglaltam össze e témában. A nyelvi kérdéseknél a személynévi helynevek háromféle szerkezeti megvalósulásának kronológiai viszonyairól a vizsgálataim azt a nézetet erősítették meg, hogy a magyar nyelvben az Árpád-kortól egészen a napjainkig létezik a puszta személynév helynévként való alkalmazása, hisz ez a névadási modell mint minta él az emberek fejében, alkalmazzák ha kell, legfeljebb a produktivitása csökken, változik idővel. Ugyanez mondható el természetesen a képzett és az összetett személynévi eredetű településnevekről is. A másik fontos dolog a 2.6.-os fejezetben bemutatott rendszerkapcsolat a személynévek és a személynévi helynevek szerkezeti jellemzői között. Megtudhattuk, milyen típusú személynévekből milyen szerkezetű személynévi helyneveket hoztak létre a névadók, és hogy ezt milyen folyamatok, dolgok befolyásolhatták. Itt lehetett volna még több dologra is kitérni, például a személynévi helyneveken megjelenő képzők ügyére, vagy azt is lehetett volna vizsgálni, hogy pogány kori vagy egyházi, bibliai eredetű személynévekből alakultak-e többségben a személynévi helynevek, ám az idő rövidsége ezt nem tette lehetővé.

Irodalom

- ÁKSz. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori kis személynévtár*. Bp., 1983.
- ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár (1000–1301)*. Bp., 2004.
- BÁRCZI GÉZA (1958), *A magyar szókincs eredete*. 2. kiadás. Bp.
- BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN (1967), *A magyar nyelv története*. Bp.
- BENKŐ LORÁND (1947), *A Nyárádmunte földrajzinevei*. MNyTK. 74. sz. Bp.
- BENKŐ LORÁND (1966), Az anonymusi hagyomány — és a Csepel név eredete. *MNy.* 62: 134–46, 292–305.
- BENKŐ LORÁND (1985), A magyarság honfoglalás előtti történetéhez Lëved és Etelköz kapcsán. In: *Tanulmányok a magyarság honfoglalás előtti történetéből*. MNyTK. 172. sz. Bp. 7–37.
- BENKŐ LORÁND (1997), A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai és ami ebből következik. In: *Honfoglalás és nyelvészet*. Szerk. KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMI LÁSZLÓ. Bp. 163–176.
- BENKŐ LORÁND (1998), *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Bp.
- CSÁNKI DEZSŐ (1906), Helynév-családok. *MNy.* 2: 385–95.
- FERCSIK ERZSÉBET–RAÁTZ JUDIT (2009), *Keresztnevek enciklopédiája. A leggyakoribb női és férfinevek*. Bp.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára. Negyedik, bővített és javított kiadás*. I-II. Bp., 1988.
- HOFFMANN ISTVÁN (1993), *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN (2005), Régi helyneveink névadóinak kérdéséhez. *NÉ.* 27: 117–24.
- INCZEFI GÉZA (1970), *Földrajzi neveink névtudományi vizsgálata (Makó környékének földrajzi nevei alapján)*. Bp.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1998), Juhász Dezső írja [az Etelköz és Levedia névről]. *MNy.* 94: 255–6.
- KÁLMÁN BÉLA (1989), *A nevek világa*. Negyedik, átdolgozott kiadás. Debrecen.
- KÁZMÉR MIKLÓS (1957), *Alsó-Szigetköz földrajzi nevei*. MNyTK. 95. sz. Bp.
- KÁZMÉR MIKLÓS (1970), *A falu a magyar helységnevekben*. Bp.
- KERTÉSZ MANÓ (1939), A magyar helynévadás történetéből. *Nyr.* 68: 33–9, 67–77.
- KISS LAJOS (1987), Földrajzinév- és szófejtő vizsgálatok. *MNy.* 83: 331–45.
- KISS LAJOS (1996), A Kárpát-medence régi helynevei. *Nyr.* 120: 440–50.
- KISS LAJOS (1997), Korai magyar helységnevtípusok. In: *Honfoglalás és nyelvészet*. Szerk. KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMI LÁSZLÓ. Bp. 177–87.
- KISS LAJOS (1999), Málca és Malčica. In: KISS LAJOS, *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében*. Piliscsaba. 181–185.

- KNIEZSA ISTVÁN (1938), Magyarország népei a XI. században In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. I–III. Szerk. SERÉDI JUSZTINIÁN. Bp. II, 365–472.
- KNIEZSA ISTVÁN (1943), Keletmagyarország helynevei. In: *Magyarok és románok*. I–II. Szerk. DEÉR JÓZSEF–GÁLDI LÁSZLÓ. Bp. I, 111–313.
- KNIEZSA ISTVÁN (1960), A szlovák helynévtípusok kronológiája. In: *Névtudományi vizsgálatok*. Szerk. PAIS DEZSŐ–MIKESY SÁNDOR. Bp., 19–26.
- KRISTÓ GYULA (1976), *Szemponatok korai helyneveink történeti tipológiájához*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta historica, tomus LV. Szeged.
- KRISTÓ GYULA (1980), A magyar névtudomány és az objektív kritika. *Nyr.* 104: 250–6.
- KRISTÓ GYULA (1981), Puszta személyneves helynevek névadóinak kérdéséhez. In: *Név és társadalom*. MNyTK. 160. sz. Bp. 101–4.
- KRISTÓ GYULA (1998), Levedia és Etelköz. *MNy.* 94: 151–7.
- KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC–SZEGFÜ LÁSZLÓ (1973), *Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez*. Acta historica, tomus XLIV. Szeged.
- LIGETI LAJOS (1985), Levédia és Etelköz. *MNy.* 81: 1–19.
- LŐRINCZE LAJOS (1947), Földrajzineveink élete. *MNyj.* 13: 3–27.
- MAKKAI LÁSZLÓ (1979), Kristó Gyula, Szemponatok korai helyneveink történeti tipológiájához. *Nyr.* 103: 97–106.
- MELICH JÁNOS (1925–29), *A honfoglalás kori Magyarország*. Bp.
- MEZŐ ANDRÁS (1996), *A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század)*. Bp.
- MOÓR ELEMÉR (1936), Magyar helynévtípusok. *Népünk és nyelvünk*. 8: 110–7.
- RÁCZ ANITA (2005), *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata*. Debrecen
- REUTER CAMILLO (1972), *A személynévi helynévadás egy esete a magyar névanyagban*. Pécs.
- RMCsSz. = KÁZMÉR MIKLÓS, *Régi magyar családnevek szótára. XIV – XVII. század*. Bp., 1993.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ (1972), Árpád-kori helyneveink felhasználásáról. *MNy.* 68: 179–90.
- SZABÓ ISTVÁN (1966), *A falurendszer kialakulása Magyarországon. (X–XV. század)*. Bp.
- SZABÓ T. ATTILA (1940a), A magyar helynévadás történetéhez. *MNy.* 36: 127–9.
- SZABÓ T. ATTILA (1940b), A személynevek helyneveinkben. *MNny.* 2: 81–123.
- TÓTH VALÉRIA (2001), *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban (Abaúj és Bars vármegye)*. Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA (2009), *Adalékok személynévi eredetű településneveink nyelvi kérdéseire*. *MNyj.* 47: 43–59.

Mellékletek